

ОГЛЯД ІНСТИТУТУ РЕЄСТРОВАНІХ ПАРТНЕРСТВ ЯК СПОСОБУ РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

REVIEW OF THE INSTITUTE OF REGISTERED PARTNERSHIPS AS A WAY OF EXPANDING THE OPPORTUNITIES OF PARTICIPANTS IN CIVIL LEGAL RELATIONS

Мета. Визначити спроможність інституту реєстрованих партнерств в Україні стати ефективним способом розширення можливостей учасників цивільних правовідносин. Зміст. В статті наголошується, що традиційне надання певних прав лише за наявності зареєстрованого шлюбу між чоловіком та жінкою значною мірою обмежує можливість реалізації свободи волі у певних цивільних та сімейних правовідносинах. Проте, хибним визнається зосередження уваги лише на однастатевих партнерствах, адже досліджувана у статті проблематика стосується всіх осіб, які не можуть, або не хочуть офіційно реєструвати шлюб, навіть якщо у них є така правова можливість. Для вирішення цього питання в Україні, 13 березня 2023 р. було подано законопроект «Про інститут реєстрованих партнерств», що підсилює актуальність дослідження даної теми.

Автор визначає, що основною новелою даного законопроекту є пропозиція створити новий інститут сімейних відносин у вигляді реєстрованого партнерства як добровільного сімейного союзу двох повнолітніх осіб, однієї чи різної статі, в основі якого лежить взаємоповага, взаєморозуміння, взаємопідтримка, взаємні права та обов'язки, що корелює з визначенням сім'ї, відповідно до норм Сімейного кодексу України. Науковець звертає увагу на те, що на сьогодні в Україні існує лише дві форми сімейних відносин: фактичний шлюб та зареєстрований шлюб як сімейний союз жінки та чоловіка. В дослідженні доводиться, що такий підхід створює правові проблеми та гендерну заангажованість, які фактично обмежують право на створення сім'ї. Зроблено висновок, що прийняття в Україні актуального гендерно нейтрального законодавства має розширити способи реалізації свободи волі учасниками цивільних правовідносин, та скасувати дискримінаційні норми, які обмежують права людей, через їх не бажання оформлювати шлюб, однастатеві стосунки або самоідентифікацію поза межами гендерів «чоловік» та «жінка». Дослідник висловлює думку, що неможливість двох людей створити сім'ю через їх стать або небажання отримувати свідоцтво про шлюб, слід вважати штучним обмеженням прав людини. Окрему увагу в статті приділено проблематиці особистих немайнових та майнових прав подружжя, спадковим та сімейним правам в контексті дослідження інституту реєстрованих партнерств.

Ключові слова: *реєстровані партнерства, шлюб, однастатеві шлюби, фактичний шлюб, цивільний шлюб, цивільні правовідносини, гендерно нейтральне законодавство, рівність прав.*

The study aims to establish the ability of the Institute of registered partnerships in Ukraine to become an effective way of expanding the opportunities of participants in civil legal relations. Results. The paper emphasises that the traditional granting of certain rights only based on the existence of a registered marriage between a man and a woman significantly limits the possibility of exercising freedom of will in certain civil and family

legal relationships. However, focusing only on same-sex partnerships is recognised as wrong because the problem studied in the article concerns all persons who cannot or do not want to officially register a marriage, even if they have such a legal opportunity. To solve this issue in Ukraine, on March 13, 2023, a draft law, On the Institute of Registered Partnerships was submitted. This reinforces the relevance of research on this topic.

The academic determines that the main novelty of this draft law is the proposal to create a new institution of family relations in the form of a registered partnership as a voluntary family union of two adults, of the same or different sexes, based on mutual respect, mutual understanding, mutual support, mutual rights and obligations, which correlates with the definition of family, according to the norms of the Family Code of Ukraine. The author draws attention to the fact that there are only two forms of family relations in Ukraine today: factual marriage and registered marriage as a family union of a woman and a man. The research proves that this approach creates legal problems and gender bias, which limit the right to make a family. It was concluded that the adoption of current gender-neutral legislation in Ukraine should expand the ways of exercising freedom of will by participants in civil legal relations and abolish discriminatory norms that limit people's rights due to their unwillingness to enter into marriage, same-sex relationships or self-identification outside of the genders 'man' and 'woman'. The researcher believes that the inability of two people to create a family due to their gender or reluctance to obtain a marriage certificate should be considered an artificial restriction of human rights. Special attention is paid in the article to the problems of personal non-property and property rights of spouses, inheritance and family rights in the context of the study of the institute of registered partnerships.

Key words: *registered partnerships, marriage, same-sex marriage, de facto marriage, civil marriage, civil legal relations, gender neutrality legislation, equal rights.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Прив'язка окремих сімейних та цивільних прав до факту державної реєстрації шлюбу приводить до обмеження можливості реалізації свободи волі учасниками цивільних правовідносин. Нагальна потреба зміни парадигми розуміння шлюбу та створення нових актуальних інститутів сімейного права пов'язана з євроінтеграційними процесами в Україні та фактичним існуванням сімейного партнерства, яке помилково називають «цивільним шлюбом», а законодавство його ігнорує. Наукове та практичне значення дослідження прямо корелюється з тим, що Кабінет Міністрів України в рамках виконання Національної стратегії у сфері прав людини доручив Міністерству юстиції України розробити законопроект щодо забезпечення реалізації майнових та немайнових прав партнерів, що не перебувають у шлюбі, запровадження інституту зареєстрованого цивільного партнерства, а Міністерство юстиції України наразі працює над комплексним законодавчим запровадженням інституту цивільного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядаються різні аспекти даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика лоних відносин та реєстрованих партнерств висвітлена у правовій доктрині, але без достатнього урахування останніх законодавчих ініціатив. Окремих питанням цієї тематики приділяли увагу С. Т. Рассел, С. С. Хорн., К. О'Коннор, В. Брабендер, Н. Л. Бейкер, Дж. Л. Мейсон, С. Мукерджи, К. Резворович, М. Менджул, М. І. Байрачна, С. Б. Булеца та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначити спроможність інституту реєстрованих партнерств в Україні стати ефективним способом розширення можливостей учасників цивільних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Євроінтеграційні процеси ставлять перед Україною завдання з гармонізації чинного законодавства, зокрема в сфері сімейних та цивільних правовідносин. Останнє десятиліття характеризується різкими соціальними змінами щодо суспільного розуміння сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (SOGI), прав лесбіянок, геїв, бісексуалів і трансгендерів (ЛГБТ) у всьому світі [1]. Зокрема, одностатеві відносини легалізовані у Австрії, Бельгії, Іспанії, Нідерландах, Португалії, Франції, Фінляндії та Швеції [2], а Європейський парламент у резолюції від 14 вересня 2021 р., закликав забезпечити для гомосексуальних пар однакове дотримання прав у межах всього ЄС [3]. І хоча європейське законодавство не містить прямої вимоги про легалізацію одностатевих відносин у всіх країнах-членах ЄС, тенденція до цього зростає.

Традиційне надання певних прав лише за наявності зареєстрованого шлюбу між чоловіком та жінкою значною мірою обмежує можливість реалізації свободи волі у певних цивільних та

сімейних правовідносинах. Проте, не слід зосереджувати увагу лише на одностатевих партнерствах, адже окреслена вище проблематика стосується всіх людей, які не можуть, або не хочуть офіційно реєструвати шлюб, навіть якщо у них є така правова можливість.

Для вирішення цього питання в Україні, 13 березня 2023 р. було подано законопроект «Про інститут реєстрованих партнерств». Серед іншого, в законопроекті запропоновано створити новий інститут сімейних відносин у вигляді реєстрованого партнерства як добровільного сімейного союзу двох повнолітніх осіб, однієї чи різної статі, в основі якого лежить взаємоповага, взаєморозуміння, взаємопідтримка, взаємні права та обов'язки, що корелює з визначенням сім'ї, відповідно до норм Сімейного кодексу України [4]. Обгрутовуючи нагальну необхідність прийняття ЗУ «Про інститут реєстрованих партнерств», Народна депутатка України І.Р. Совсун навила наступні тези: 1) у багатьох розвинених державах цей інститут однаково доступний і для різностатевих пар, оскільки запровадження реєстрованого партнерства лише для одностатевих пар поглиблює сегрегацію в суспільстві; 2) зважаючи на те, що інститут шлюбу в суспільстві стійко асоціюється з релігією, реєстроване партнерство є альтернативою для тих різностатевих пар, які не представляють жодне релігійне вірування, або не бажають укласти саме шлюб з будь-яких інших причин; 3) перевагою партнерства також є швидша процедура реєстрації та спрощений порядок розірвання; 4) при цьому, обсяг прав партнерів відрізняється в кожній державі, подекуди – немає вагомोї різниці з інститутом шлюбу, а подекуди – він є вужчим [5]. Слід припустити, що окрім зазначених обгрунтувань, інститут реєстрованих партнерств може створити правову можливість для реєстрації відносин між близькими родичами, які не можуть укласти шлюб за законом, що створює окрему тему для дискусій.

На сьогодні в Україні існує лише дві форми сімейних відносин (за виключенням кровного споріднення та усиновлення):

1) фактичний шлюб - жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі [6, ст. 74];

2) шлюб - сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану [6, ч. 1 ст. 21].

Такий підхід створює певні правові проблеми. Гендерна заангажованість фактично обмежує право на створення сім'ї. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [7, ст. 51], а сім'я складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [6, ч. 2 ст. 3]. Наведені нормативні дефініції начебто є гендерно нейтральними, але таке припущення спростовується іншими нормами.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [6, ч. 4 ст. 3]. Якщо говорити про сім'ю в контексті партнерства між двома людьми, а не прав дитини, то стає зрозумілим, що існує лише дві підстави, шлюб та фактичний шлюб. Але, проживання однією сім'єю без шлюбу не є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя [6, ч. 2 ст. 21]. При цьому укладання шлюбу допускається лише для жінки і чоловіка [7, ст. 51]. Таким чином, для набуття сімейних прав, дві людини мають або зареєструвати шлюб офіційно, або проживати однією сім'єю. Проблема полягає в тому, що проживання однією сім'єю не надає прав подружжя і разом із шлюбом, доступне лише для чоловіка та жінки. Принциповим в даному питанні є те, що законодавство не дає відповідь чим зумовлено такий підхід і що означають моральні засади суспільства.

Розробка гендерно нейтральних законів набуває все більшого резонансу в різних країнах. Розподіл прав з прив'язкою до гендеру був актуальним на етапі боротьби за права жінок, але сьогодні, навпаки, ускладнює можливість верховенства права. Це набуває особливої актуальності у зв'язку з поширенням тенденції до визнання більшої кількості гендерів ніж два. К. Оконор доводить, що зазвичай, біологічна стать пов'язана з гендерною ідентичністю (чоловік або жінка), що пов'язують з сексуальними уподобаннями, але людина може мати відмінні стать та гендер [8]. Сьогодні визнають більше тридцяти одного гендеру, від жінки до інтергендерів та андрогінів [9]. Протягом більшої частини історії оцінювання особистості індивіда вважалася такою, що може бути охарактеризована окремо від багатьох аспектів, які складають ідентичність людини – таких аспектів, як раса, етнічна приналежність, релігія та всі аспекти статі та сексуальності [10]. Одне з найбільших визнань гендеру відбулося через дискусію про те, чи повинні норми, розроблені для психологічних інструментів, базуватися на гендерній основі [11, с. 64]. Дослідження значення свободи волі в контексті гендерної проблематики не є метою даної статті, але ми можемо припустити відсутність впливу гендерної ідентичності на обсяг свободи волі людини. Як доводить

С. Мукерджі, гендерно нейтральні закони призводять до зростання індивідуальної автономії людини [12]. К. Резворович наголошує, що порушення принципу гендерної рівності є однією з головних проблем сучасного світу, яка вимагає від державних органів та всієї міжнародної спільноти вироблення дієвих механізмів забезпечення та дотримання рівних прав чоловіків і жінок у різних сферах життєдіяльності [13, с. 123].

Прийняття в Україні актуального гендерно нейтрального законодавства має розширити способи реалізації свободи волі учасниками цивільних правовідносин, та скасувати дискримінаційні норми, які обмежують права людей через їх не бажання оформлювати шлюб, одностатеві стосунки або самоідентифікацію поза межами гендерів «чоловік» та «жінка». Додатковим аргументом окресленої позиції є принцип рівності, який передбачає, що для осіб однієї статі, які перебувають у тривалих стосунках, держава повинна на рівні законодавства встановити правові рамки та надати можливість реєструвати партнерства [14, с. 253].

Неможливість двох людей створити сім'ю через їх статі або небажання отримувати свідомість про шлюб, слід вважати штучним обмеженням прав людини. Офіційно не існує заборони на проживання разом без офіційної реєстрації стосунків або перебуваючи у одностатевих відносинах. Тому говорячи про правову проблематику цієї статті, ми маємо зосереджувати увагу на неможливості отримати спеціальні права, якими наділяється подружжя, а не на самоідентифікації існуючого партнерства як сім'ї або шлюбу. Тобто, люди можуть проживати разом, вважати себе сім'єю та подружжям, але проблема починається коли ці люди вступають у відносини з державою, її інституціями та правовими нормами. Зазначене набуває особливого резонансу в тому контексті, що кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя [6, ч.4 ст. 4]. Інститут реєстрованих партнерств дозволяє особам отримати додаткові права, які наближають їх правовий статус до подружжя.

Права подружжя поділяються на особисті немайнові та майнові. Першу категорію складають права які дублюють конституційні (право на материнство та батьківство, на повагу до своєї індивідуальності, на фізичний та духовний розвиток, на зміну прізвища, на свободу та особисту недоторканність) та суто сімейні (на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, турбуватися про сім'ю) [6, Гл. 6]. Ті права які дублюють конституційні, характерні для кожної особи, незалежно від її перебування у шлюбі. Навіть право на зміну прізвища можна реалізувати за власною волею, не перебуваючи у шлюбі [15]. Отже, інститут реєстрованих партнерств не впливає на розширення свободи волі в цьому сегменті. Права визначені нами як «суто сімейні» також можуть реалізуватися без реєстрації шлюбу, адже їх фактичне застосування не потребує участі держави. Сьогодні без перебування у шлюбі вже дозволено усиновлення дітей [16], застосування допоміжних репродуктивних технологій [17] тощо. Набуття особистих немайнових прав подружжя не є основною метою для осіб, які хочуть створити сім'ю на підставах інституту реєстрованих партнерств. В цьому аспекті вони можуть вільно реалізовувати власну волю, без реальних обмежень через свій правовий статус.

Протилежна ситуація виникає в сфері майнових прав подружжя, які розуміються як врегульовані нормами цивільного та сімейного законодавства правила можливої поведінки між подружжям щодо майна, набутого за час перебування у шлюбі [18, с. 107]. Зазначене питання потребує окремого детального дослідження у кореляції з інститутом реєстрованих партнерств, але вже зараз можна виділити декілька проблемних моментів. Так майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу) [6, ч.1 ст. 60]. Особи які перебувають у відносинах без реєстрації шлюбу не отримують прав на спільне майно, а значить, навіть якщо вони разом придбають річ, її власником залишається лише один з партнерів. У разі розірвання відносин, партнери не набувають права на це майно. Отже ми знову бачимо правову прогалину, коли реально сторони придбали річ разом, але фактично права на неї отримує лише одна особа. Наведена ситуація стосується правочинів з рухомим майном, адже у разі придбання такого об'єкту як квартира, партнери можуть бути співвласниками майна, але не в межах сімейних правовідносин. Тобто, їх особисті відносини нівелюються в даному випадку. Інститут реєстрованих партнерств має урівняти їх в цих правах з подружжям. З зазначеного прямо витікає інша проблема, пов'язана з проблематикою спадкування.

Право на спадкування в першій черзі за законом належить тому з подружжя, який пережив спадкодавця, а також його діти та батьки [19, ч. 1 ст. 1261]. Такі права виникають лише після державної реєстрації сімейного союзу жінки та чоловіка [6, ч. 1 ст. 21]. І хоча сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки

[6, ч. 2 ст. 3], це не розповсюджується на виникнення статусу подружжя, адже проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Таким чином особи які знаходяться у фактичному шлюбі але не хочуть його реєструвати (власна позиція), або не мають на це право (одностатеві відносини, кровна спорідненість) позбавлені права на спадкування за законом в якості подружжя. Єдиним способом виразити свою волю з цього питання є складання заповіту або спадкового договору. Виключення становить лише випадки коли жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. За таких обставин майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [6, ч. 1 ст. 74]. Але проживання однією сім'єю необхідно підтвердити шляхом подання позову про визнання та встановлення цього факту. Для цього необхідно довести наявність загального бюджету, витрат на харчування та покупку майна для спільного користування, участь у витратах на утримання житла, його ремонт, взаємну допомогу один одному, наявність усних або письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням та інші обставини, що підтверджують реальність сімейних відносин [20]. Проте така процедура все одно не розповсюджується на одностатеві пари, що обмежує їх права.

Окремі проблемні питання можна знайти в контексті права на узгодження правочинів подружжям, відповідальності за кредитні зобов'язання тощо.

В сімейних правовідносинах також існує велика кількість проблем, пов'язаних з вимогою про укладання шлюбу. Жінка яка народила дитину автоматично визнається її матір'ю (за виключенням випадків сурогатного материнства), але чоловік визнається батьком лише за певних випадків: 1) якщо дитина народилася у подружжя, чоловік записується батьком дитини [6, ч. 1 ст. 133]; 2) за заявою матері дитини [6, п. 1 ч. 2 ст. 125]; 3) за рішенням суду [6, п. 3 ч. 2 ст. 125]; 4) за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою [6, ч. 1 ст. 126]. Отже, хоча право чоловіка на батьківство охороняється законом, реалізація цього права залежить не лише від його волі, а від факту реєстрації шлюбу, або від рішення суду чи волі матері. В даному випадку чоловік є слабшою стороною правовідносин, а дотримання принципу рівності конституційних прав і свобод визнається нами спірним. І хоча введення інституту реєстрованих партнерств вирішує цю проблему відносно партнерів різної статі, залишається відкритим питання, щодо визнання батьківства одностатевих пар. Наприклад, якщо два чоловіка зареєструють цивільне партнерство і звернуться до послуг сурогатного материнства, батьком дитини буде визнаватися лише замовник послуги. Вирішення цієї проблеми потребує нормативного визнання можливості одностатевої пари бути батьками дитини.

Введення інститут реєстрованих партнерств в Україні є важливим кроком до легітимізації реально існуючих відносин, переведення їх в офіційну форму. Виходячи з принципу верховенства права, законодавство має визнавати існуючі відносини, обслуговувати потреби суспільства. Ця теза відображається і в концепції сервісної держави. Однак, як зазначає С. Б. Булеца, в Україні цивільне партнерство існує приховано, більшість громадян виступають проти таких змін, але це зміни, які мають бути прийнятті, щоб забезпечити права різних груп населення, однак, поки не буде прийнято закон про зареєстроване цивільне партнерство, вести мову можемо лише про фактичне проживання як осіб однієї статі так і різної [21, с. 20].

Сьогодні в Україні відбуваються жваві дискусії стосовно введення інститут реєстрованих партнерств. Так 13.03.2023 р. на вебсайті Офіційного інтернет-представництва Президента України була розміщена електронна петиція № 22/183060-еп «Проти реєстрації одностатевих шлюбів» яку підтримали 26 853 громадянина. Сам текст петиції є некоректним та неоднозначним. В петиції зазначено наступне: «закликаємо Президента України накладати вето на законопроект про цивільні партнерства, який дозволить реєструвати одностатеві шлюби» [22]. Інститут реєстрованих партнерств не передбачає легалізацію одностатевих шлюбів, а лише створює новий інститут забезпечення реалізації майнових та немайнових прав партнерів, що не перебувають у шлюбі. Окрім цього, Президент України може накладати вето лише на закони, а не на законопроекти [7, п. 30 ст. 106]. В офіційній відповіді Президента України від 20.06.2023 р. на зазначену петицію наголошується, що за Конституцією України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, а в умовах воєнного чи надзвичайного стану Конституція України не може бути змінена [22]. Це дозволяє припустити, що існує певна ініціатива щодо перегляду гендерної концепції шлюбу, яка буде реалізовуватись після скасування військового стану. Якщо зазначене вірне, то це дозволить Україні легалізувати одностатеві шлюби, запровадивши прогресивну практику Естонії. В цій країні вже існував інститут реєстрованих партнерств, а у червні 2023 року уряд Естонії

вотримав вогум недовіри в Рійгікогу, пов'язаний із поправками до Закону про сім'ю та відповідного законодавства, які надають одностатевим парам законне право на шлюб [23].

Висновки.

Проведення дослідження доводить, що введення інституту реєстрованих партнерств в Україні набуває все більшої актуальності. З огляду на позицію політичного керівництва країни можна припустити, що відповідний закон буде прийнято найближчим часом, що стане першим кроком до легалізації одностатевих шлюбів у майбутньому. Сьогодні фактично існують цивільні партнерства, які помилково називають «цивільним шлюбом». Такі партнери можуть сприймати себе однією сім'єю, вести спільний побут та мати дітей, але через штучні, застарілі правові перепони, не можуть легалізувати свої відносини та набути належних прав. Якщо правові норми не відповідають усталеним, вже існуючим суспільним відносинам, вони мають змінюватись. У протилежному випадку, такі норми не можуть виконувати свої основні функції та є «мертвими». Введення інституту реєстрованих партнерств в Україні може стати ефективним способом розширення можливостей учасників цивільних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Introduction. *Sexual orientation, gender identity, and schooling* / ed. by S. T. Russell, S. S. Horn. 2016. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780199387656.003.0001> (date of access: 30.06.2023).
2. У яких країнах дозволені одностатеві шлюби та союзи. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/29/infografika/svit/yakux-krayinax-dozvoleni-odnostatevi-shlyuby-ta-soyuzu> (дата звернення: 27.06.2023).
3. Європарламент закликав визнавати одностатеві партнерства однаково у всьому ЄС. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/09/14/7127794/> (дата звернення: 28.06.2023).
4. Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств : Проект Закону України від 13.03.2023 р. № 9103. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497> (дата звернення: 24.06.2023).
5. Совсун І. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств». *Електронний кабінет громадянина*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1681896> (дата звернення: 30.06.2023).
6. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 19 лют. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 30.06.2023).
7. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 30.06.2023).
8. O'Connor C. The evolution of gender. *The origins of unfairness*. 2019. P. 84–102. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198789970.003.0005> (date of access: 30.06.2023).
9. Types of gender identity: types and definitions. *Medical news today*. URL: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/types-of-gender-identity#types-of-gender-identity> (date of access: 30.06.2023).
10. Brabender V. Gender, gender identity, and sexual orientation in personality and personality assessment. *The Oxford Handbook of Personality and psychopathology assessment, second edition*. 2nd ed. 2022. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190092689.013.28> (date of access: 30.06.2023).
11. Baker N. L., Mason J. L. Gender issues in psychological testing of personality and abilities. *Handbook of gender research in psychology* / ed. by J. C. Chrisler, D. R. McCreary. New York, 2010. P. 63–88.
12. Mookerjee S. Gender-Neutral inheritance laws, family structure, and women's status in India. *The World Bank Economic Review*. 2019. Volume 33, Issue 2., P. 498–515. URL: <https://doi.org/10.1093/wber/lhx004> (date of access: 30.06.2023).
13. Резворович К. Гендерна рівність та протидія домашньому насильству. *Грааль науки*. 2023. № 25. С. 121–124. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.0172> (date of access: 23.06.2023).
14. Менджул М. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2020. 544 с.
15. Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи : Постанова Каб. Міністрів України від 11.07.2007 р. № 915 : станом на 30 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/915-2007-п#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

16. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Каб. Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905 : станом на 9 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-p#Text> (дата звернення: 30.06.2023).
17. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ МОЗ України від 09.09.2013 р. № 787 : станом на 11 квіт. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 30.06.2023).
18. Байрачна М. І. Деякі аспекти майнових прав та обов'язків подружжя. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: право*. 2019. Т. 1, № 55. С. 106–109.
19. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 10 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.06.2023).
20. Спадкування у фактичному шлюбі. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?library=spadkuvannya-u-faktychnomu-shlyubi> (дата звернення: 25.06.2023).
21. Булеца С. Б. Цивільне партнерство: види та особливості. *Часопис Цивілістики*. 2017. № 27. С. 16–21.
22. Проти реєстрації одностатевих шлюбів. *Електронні петиції – Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/183060?fbclid=IwAR02ZHXTLANdPhjxFvETe7iBG8LxATk-8_eRzTC9eHVXRQg7Rh4yD3_mAMI (дата звернення: 30.06.2023).
23. Historic decision: Estonia legalizes same-sex marriage. *ERR*. URL: <https://news.err.ee/1609012469/historic-decision-estonia-legalizes-same-sex-marriage> (date of access: 29.06.2023).